

โครงการออกแบบลวดลายผ้าไหมมัดหมี่ Mud-Mee Silk Pattern Designing

ใจเพชร ศรีรักษา¹, ทชชา ปรีดาวิจิตรกุล², ณิรชญา จังตียนานท์
สาขาออกแบบแฟชั่นและศิลปะสิ่งทอ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี
29/163 หมู่ 1 ถนนรังสิต-นครนายก ตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี 12120

สถานที่ปฏิบัติงานสหกิจศึกษา : ศูนย์ไหมนครชัยบุรินทร์ ถนนสีปรี 304A ตำบลเมืองปัก อำเภอปักธงชัย
จังหวัดนครราชสีมา 30150

บทคัดย่อ

ศูนย์ไหมนครชัยบุรินทร์ อยู่ในเขตเทศบาลเมืองปักธงชัย มีผ้าไหมและสินค้าหัตถกรรมจำหน่าย มีการจัดแสดงนิทรรศการ กระบวนการเลี้ยงไหมและผลิตผ้าไหมแบบครบวงจร และยังเป็นที่ตั้งของชมรมไหมนครราชสีมา ซึ่งผ้าไหมของอำเภอปักธงชัยนั้นถือว่ามีชื่อเสียงทางด้าน การทอผ้าไหม โดยการทอผ้าไหมของอำเภอปักธงชัยจะใช้ไหมสำเร็จ ไม่มีการปลูกหม่อน เลี้ยงไหม ในอดีตจะมีเฉพาะไหมพื้น แต่ในปัจจุบันมีการทอผ้าไหมที่มีลวดลายสวยงาม ทั้งผ้าไหมลายบาติก และผ้าไหมมัดหมี่ ทางศูนย์ไหมนครชัยบุรินทร์ยังคงสนับสนุนการออกแบบและสร้างลวดลายที่มีความทันสมัยและเหมาะสมกับกลุ่มผู้บริโภคในปัจจุบันมากขึ้น

จากการได้ปฏิบัติงานสหกิจศึกษา ทำให้ได้รับรู้ถึงความเป็นมา กรรมวิธีในการออกแบบลวดลายและผลิตผ้าไหมมัดหมี่ รวมถึงได้ทราบถึงปัญหาความขาดแคลนบุคลากรในการสร้างสรรค์ลวดลายผ้าไหมมัดหมี่รูปแบบใหม่ ข้าพเจ้าจึงได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของปัญหาที่เกิดขึ้น และได้จัดทำโครงการออกแบบลวดลายผ้าไหมมัดหมี่ โดยเรียนรู้วิธีที่ชาวบ้านใช้ในการสร้างสรรค์ลวดลายลง

บนผืนผ้าจากกลุ่มพัฒนาภูมิปัญญาอาชีพปักธงชัย เพื่อนำไปสู่การออกแบบและผลิตลวดลายผ้าไหมมัดหมี่รูปแบบใหม่ รวมไปถึงได้ศึกษากระบวนการในการย้อมสีเส้นไหมจากวัตถุดิบธรรมชาติ ตลอดจนการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในระหว่างการทำงานได้

1. คำนำ

จากเว็บไซต์ของสถาบันวัฒนธรรมศึกษาได้ระบุถึงผ้ามัดหมี่อย่างละเอียดในหัวข้อ ผ้าไหมมัดหมี่ มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ซึ่งส่วนสำคัญได้ระบุไว้ว่า “ผ้ามัดหมี่ คือ ผ้าที่ทอจากด้ายหรือไหมที่ผูกมัดแล้วย้อมโดยการคิดผูกให้เป็นลวดลาย แล้วนำไปย้อมสีก่อนทอ เป็นศิลปะการทอผ้าพื้นเมืองชนิดหนึ่งที่นิยมทำกันมานานแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ในภาคกลาง บางจังหวัด อาทิ จังหวัดชัยนาท จังหวัดอุทัยธานี จังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดกาญจนบุรี จังหวัดลพบุรี ภาคเหนือมีการทอที่จังหวัดเชียงใหม่ และจังหวัดน่าน เป็นต้น

กระบวนการทำผ้ามัดหมี่นั้น ในขั้นตอนการสร้างลวดลายจะต้องนำเส้นใยฝ้าย หรือเส้นใยไหมไป

¹ นายใจเพชร ศรีรักษา ภาควิชาศิลปะการออกแบบและเทคโนโลยี คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี

² นางสาวทชชา ปรีดาวิจิตรกุล ตำแหน่งประธานศูนย์ไหมนครชัยบุรินทร์

³ นางสาวณิรชญา จังตียนานท์ ภาควิชาศิลปะการออกแบบและเทคโนโลยี คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี

คันลำหมีให้ได้ตามจำนวนที่เหมาะสมกับ ลวดลาย แล้วจึงนำไปซึ่งเข้ากับ “โฮงหมี” โดยจะใช้ เชือกมัดส่วนที่ไม่ต้องการให้ติดสี เรียกว่าการ “โอบ” ในอดีตใช้เชือกกล้วย ต่อมานิยมใช้เชือก ฟางพลาสติก การมัด จะต้องมัดให้แน่นตาม ลวดลายที่กำหนดไว้แล้วนำไปย้อมสีจากนั้นตาก แดดให้แห้ง เมื่อนำมาแกะเชือกออกจะเห็นส่วนที่มัด ไว้ไม่ติดสีที่ย้อม หากต้องการให้ลวดลายมีหลายสี จะต้องมัดโอบอีกหลายครั้งตามความต้องการ ตำแหน่งที่มัดให้เกิดลวดลายนั้น จะต้องอาศัยทักษะ เชิงช่างที่ชำนาญและแม่นยำ เพราะช่างมัดหมีของ ประเทศไทยไม่ได้มีการขีดตำแหน่งลวดลายไว้ก่อน แบบประเทศอื่นๆ ตำแหน่งการมัดลวดลาย จึง อาศัยการจดจำและส่งสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น ใน กระบวนการทอ ช่างทอผ้ามัดหมีจะต้องระมัดระวัง ทอผ้าตามลำดับของลวดลายมัดหมีที่ร้อย เรียงลำดับไว้ให้ถูกต้อง และจะต้องใช้ความสามารถ ในการปรับจัดลวดลายที่เหลื่อมล้ำกันที่เกิดจาก กระบวนการย้อมสีให้ออกมาสวยงาม กลวิธีการทอ ผ้ามัดหมีจึงเป็นภูมิปัญญาด้านงานช่างฝีมือดั้งเดิมที่ ต้องอาศัยทักษะเชิงช่างขั้นสูง

ภาพที่ 1 การมัดเส้นไหม

ลวดลายมัดหมีที่มีการสืบทอดต่อกันมาตั้งแต่ โบราณนั้นส่วนใหญ่ได้แรงบันดาลใจจากธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมในวิถีชีวิตความเชื่อและขนบธรรมเนียม ประเพณี อาทิ ลายดอกแก้วลายต้นสน ลายโคมห้า ลายโคมเจ็ด ลายบายศรี ลายกวาง ลายนกยูง ลาย เต่า ลายพญานาค ฯลฯ ผ้ามัดหมีมีบทบาทในวิถี ชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย หญิงสาวต้องทอผ้าเพื่อทำ

เป็นเครื่องนุ่งห่ม วัสดุเส้นใยทั้งฝ้ายและไหมบ่งบอก ถึงศักยภาพทางการค้า เพราะเป็นวัสดุที่ใช้ แลกเปลี่ยนซื้อขายมาแต่โบราณ ส่วนวัสดุย้อมสี ธรรมชาติสะท้อนให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของ พันธุ์พืชในประเทศไทยที่มีความหลากหลาย ซึ่งช่วย ให้ผ้ามัดหมีของไทยมีสีสันเฉพาะตัว และยังสะท้อน ไปถึงความเชี่ยวชาญของแต่ละกลุ่มชนในการย้อมสี ธรรมชาติ ปัจจุบัน การถ่ายทอดความรู้ด้านการ ผลิตผ้ามัดหมียังคงมีอยู่บ้างตามชนบท แต่เยาวชน รุ่นใหม่ที่ตั้งใจสืบทอดการทอผ้ามีจำนวนลดลง และ หลายชุมชนก็ไม่สามารถสืบทอดภูมิปัญญาการทอ ผ้ามัดหมีไว้ได้ จึงจำเป็นที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ ร่วมกันอนุรักษ์และสืบสานให้มรดกภูมิปัญญาทาง วัฒนธรรมแขนงนี้คงอยู่สืบไป”

2. วิธิดำเนินงาน

2.1 ค้นคว้าข้อมูล

จากกระบวนการในการสร้างสรรค์ลวดลาย ผ้าไหมมัดหมีแบบดั้งเดิมของชาวบ้านจากศูนย์ พัฒนาภูมิปัญญาอาชีพปักธงชัยที่ข้าพเจ้าได้ศึกษา ทำให้ทราบถึงขั้นตอนในการผลิตผ้าไหมมัดหมีย้อม สีธรรมชาติ โดยข้าพเจ้าได้ผนวกแรงบันดาลใจของ ตัวเองเข้ากับกรรมวิธีในการมัดหมีเพื่อกำหนดลาย ของผืนผ้า ในการศึกษาและรวบรวมแนวคิดและ แรงบันดาลใจ โดยได้คำนึงถึงความเป็นเอกลักษณ์ ของท้องถิ่น และให้สอดคล้องกับวิสัยทัศน์ของศูนย์ ไหมนครชัยบุรินทร์ร่วมด้วย นอกจากนี้แล้วข้าพเจ้า ยังได้ศึกษาถึงความหมายของการออกแบบลวดลาย ผ้าและขั้นตอนในการผลิตผ้าไหมมัดหมี เพื่อให้เกิด ความเข้าใจและนำไปสู่การออกแบบลวดลายผ้าไหม มัดหมี โดยสามารถแบ่งออกเป็น 2 ส่วนได้แก่

1. ศึกษาการออกแบบลวดลายผ้า

(Textile Design) ลวดลายผ้า เป็นการผสมผสาน กันระหว่างเทคนิคการผลิต และความคิดสร้างสรรค์ ให้ตรงกับความต้องการของผู้บริโภค การออกแบบ สิ่งทอเริ่มต้นจากการพิจารณาวัตถุดิบ อันได้แก่ เส้น

ใย เส้นด้าย ผ้า และการตกแต่ง ซึ่งผ้าแต่ละชนิดนั้น มีประโยชน์ใช้สอยที่แตกต่างกัน ในปัจจุบันสามารถ แบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทคือ 1.) ลวดลายที่เกิด จากสี หมายถึงการใช้สีทำลวดลายบนพื้นผ้า แม้จะเป็นสีขาวบนสีขาวก็ยิ่งเห็นลวดลายได้ชัด หากลวดลายนั้นหลุดไปผ้าก็ยังคงเป็นพื้นผ้าอยู่ และใช้ประโยชน์ได้ เรียกลวดลายประเภทนี้ว่า ลวดลาย ตกแต่ง (Decorative Design) เกิดจากการย้อม และพิมพ์ พลิกแพลงแบบต่างๆ 2.) ลวดลายที่เกิด จากการขัดกันของเส้นด้ายทำให้รูปแบบต่างกัน บน ผืนผ้าหากดึงเอาเส้นด้ายที่เป็นลวดลายออกจากผ้า บริเวณนั้นจะเสื่อมสภาพไป ใช้ประโยชน์ไม่ได้ เรียกว่า ลวดลายโครงสร้าง (Structural) ซึ่งเกิด จากการทอ การถักนิต หรือการทำผ้าลูกไม้

2. ศึกษาขั้นตอนในการสร้างสรรค์ลวดลาย ของผ้ามัดหมี่

1.) การคันเครือเส้นยืน นำเส้นไหมยืนที่ทำการลอกกาไหมและย้อมสีพื้นแล้วเข้ากึ่งเพื่อกรอ เส้นไหมเข้าอีก แล้วนำเส้นไหมที่กรอด้วยอีกนั้นไป เข้าหลักพิมพ์เพื่อคันเส้นยืนสำหรับเตรียมการทอ

2.) การเตรียมพิมพ์ทอผ้า นำเส้นยืนที่คัน เครือเสร็จแล้วมาจัดเรียงเข้าฟันหวี โดยให้แต่ละ ช่องประกอบด้วยเส้นไหมประมาณ 2 เส้น หรือตาม ความต้องการ พร้อมชิงเส้นไหมให้ตึง จัดเรียงเส้นไหมให้เรียบร้อยและเก็บตะกอ เมื่อจัดเรียงเส้นยืน เรียบร้อยให้นำน้ำแป้งข้าวเจ้าหรือน้ำแป้งมัน สำปะหลังฉีดยาหรือใช้ผ้าชุบแล้วทาให้ทั่วเส้นไหม จากนั้นปล่อยให้แห้งแล้วทาด้วยขี้ผึ้งหรือไขมันสัตว์ เพื่อให้เส้นไหมเกิดความแข็งแรงและลื่น ไม่ขาดง่าย หรือเป็นขุยจากการเสียดสีขณะทอ

3.) การเตรียมเส้นพุ่ง

3.1) การคันเส้นพุ่ง นำเส้นไหมที่ลอกกา แล้วมาคันเส้นพุ่งโดยใช้โฮงมัดหมี่โบราณที่เป็นไม้มี 2 หลัก โดยการคันเส้นพุ่งแต่ละลายจะมีจำนวนลำ ไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับลาย เช่น ลายหมี่ซ้อโบราณจะมี ลำประมาณ 16 ลำ ในแต่ละลำจะมี 4 เส้นด้าย โดยการทำไฟคันตรงกลางระหว่างลำไว้ การคันเส้น

พุ่งจะทำประมาณ 2 รอบของแต่ละลำทั้งไปและ กลับ เมื่อทำการคันเสร็จแล้วให้ทำการมัดหัวลำตาม ไฟที่คันไว้

3.2) การมัดหมี่ เป็นกระบวนการมัดตาม จุดจากลายที่ออกแบบด้วยเชือกฟางหรือเชือกชนิด อื่น ๆ แต่ปัจจุบันนิยมใช้เชือกฟางเพราะหาซื้อง่าย และสะดวกกว่า หลังจากนั้นนำเส้นไหมออกจากโฮง มาย้อมสีตามครั้งของเฉดสีที่ต้องการหรือตามที่ได้ มัดหมี่ไว้ บริเวณที่มัดหมี่ไว้เมื่อนำไปย้อมจะไม่ติดสี สำหรับการย้อมผ้าต้องย้อมหลังการนำเส้นไหมที่ ย้อมครั้งแรกไปตากแดดให้แห้งเสียก่อน การมัดหมี่ เพื่อเก็บลายสีขาวนั้นยังสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 วิธีคือ การมัดลายทุกลายในหัวหมี่เดียวกัน และการ มัดแยกแต่ละลายในหัวหมี่แล้วนำมาทอต่อกัน ภายหลัง

ภาพที่ 2 การย้อมสีเส้นไหม

จากนั้นจะเป็นการกรอเส้นไหมเข้าหลอด โดยการนำหัวมัดหมี่ที่แกะเชือกฟางออกแล้วใส่ใน กงเพื่อนำไปกรอเส้นไหมเข้าอีก จากนั้นทำการกรอ เส้นไหมจากอีกเข้าหลอดด้วยด้ายใน ซึ่งจะต้อง เรียงลำดับหลอดด้ายตามลายที่ได้ออกแบบไว้เพื่อ ไม่ให้เกิดความสับสนในการทอ

4.) การทอผ้าไหมมัดหมี่จะเริ่มเมื่อเตรียม พิมพ์และเส้นพุ่งเสร็จแล้ว โดยใช้หลอดด้ายที่เรียงกัน ตามลำดับลายหรือเฉดสีไปใส่ในกระสวยเพื่อทอ ด้วยการพุ่งกระสวยผ่านร่องสลักของลำไหมไปมา จนสุดเส้นยืน

3. ขั้นตอนการดำเนินงาน

3.1 เสนอแนวคิด

เมื่อทำการค้นคว้าข้อมูลแล้วได้มีการรวบรวมข้อมูลและเสนอแนวคิดแรงบันดาลใจต่อสมาชิกศูนย์พัฒนาภูมิปัญญาอาชีพปักษ์ใต้ ซึ่งเป็นหนึ่งในผู้รับผิดชอบข้าพเจ้าในการปฏิบัติงานสหกิจศึกษา โดยมีการอธิบายถึงแนวคิดและกระบวนการมัดเส้นไหม มีการเสนอแนะจากสมาชิกในด้านต่างๆ พุดคุยถึงแนวทางความเป็นไปได้ และช่วยปรับปรุงในสิ่งที่ยังขาดตกบกพร่อง นำไปสู่การปรับปรุงให้มีความสมบูรณ์ขึ้น

3.2 จัดทำแผนภาพแรงบันดาลใจ

เมื่อได้ค้นคว้าหาข้อมูล รวมไปถึงได้รับข้อเสนอแนะแล้ว ได้จัดทำแผนภาพแรงบันดาลใจที่รวบรวมภาพ และข้อมูลต่างๆ จากการค้นคว้า ตัดภาพลงบนสมุด รวมไปถึงการเขียนข้อมูลต่างๆ ที่เกี่ยวข้องลงไป เนื้อหาในแผนภาพแรงบันดาลใจจะประกอบด้วยเรื่องของเอกลักษณ์ของกลุ่มจังหวัดนครชัยบุรีรัมย์ เพื่อให้เป็นการรวบรวมข้อมูลก่อนที่จะนำไปสู่ขั้นตอนการสเก็ตช์ลงบนสมุดกราฟ

3.3 วาดแบบสเก็ตช์ลงบนสมุดกราฟ

เพื่อให้การคำนวณระยะของการมัดเชือกลงบนเส้นไหมนั้นชัดเจนและเข้าใจง่ายขึ้น ข้าพเจ้าเลือกที่จะสเก็ตช์ลวดลายลงในสมุดที่มีเส้นเป็นตารางก่อน เพื่อกำหนดจุดที่ต้องการมัดเชือกให้เกิดลวดลาย

ภาพที่ 3 แบบร่างสเก็ตช์ในสมุดกราฟ

3.4 นำแบบสเก็ตช์จากสมุดกราฟมาปรับแต่งโดยใช้โปรแกรม Adobe Photoshop

การปรับแต่งภาพด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์นั้น จะทำให้มีความชัดเจนมากขึ้นในส่วนของการกำหนดระยะในการมัดเส้นไหมเพื่อให้เกิดลวดลาย และยังสามารถปรับเปลี่ยนกลุ่มสีได้ง่ายขึ้น โดยลวดลายทั้งหมดนั้นมี 4 ลวดลาย ดังนี้

ภาพที่ 3 ภาพรวมทั้ง 4 ลวดลาย

3.5 มัดเส้นไหม

เมื่อปรับแต่งลวดลายจนเสร็จสิ้นแล้ว ขั้นตอนถัดมาคือการลงมือมัดเส้นไหมที่ผ่านการแยกเส้นไหมและขึ้นโองเรียบร้อยแล้ว โดยใช้แบบร่างที่สเก็ตช์ไว้เป็นตัวกำหนดจุดที่จะมัดและระยะความยาวของตำแหน่งที่จะมัด เมื่อมัดจนเสร็จแล้วจึงเข้าสู่กระบวนการย้อมสีและขั้นตอนการทอต่อไป

ภาพที่ 4 ลำไหมเมื่อมัดไหมเสร็จแล้ว

4. สรุปผลดำเนินงาน

จากการศึกษาและลงมือปฏิบัติโครงการงานจนสำเร็จออกมานั้น ผลของการดำเนินงานที่ได้คือผ้าไหมมัดหมี่ทั้งหมด 4 ผืน ซึ่งมีลวดลายที่แปลกใหม่

จำนวน 4 ลวดลาย ได้แก่ ลายน้ำตกตาดโตน ลาย
ผีเสื้อหนอนไหม ลายปราสาทหิน และลายช้าง
สุรินทร์ ซึ่งสามารถนำไปจำหน่ายแก่ผู้บริโภคได้จริง
จำนวน 1 ผืน คือลายน้ำตกตาดโตนในงานศิลปาชีพ
ประทีปไทย ก้าวไกลด้วยพระบารมี ครั้งที่ 6

โดยระหว่างการปฏิบัติงานโครงการนั้นได้
เรียนรู้ถึงกระบวนการ แนวคิด รวมไปถึงการนำ
หลักการทำงานขององค์กรมาใช้ เป็นแบบอย่างใน
ขั้นตอนการปฏิบัติงานทั้งหมด ทำให้เกิดการทำงาน
ที่เป็นระบบและสามารถนำไปใช้จริงได้ในด้าน
การเรียนรู้ และการทำงานเมื่อสำเร็จการศึกษา โดย
เกิดประโยชน์ต่อตนเอง องค์กร และผู้ที่เกี่ยวข้อง

5. กิตติกรรมประกาศ

จากการที่ข้าพเจ้าได้ปฏิบัติงานสหกิจ
ศึกษา ณ ศูนย์ไหมนครชัยบุรินทร์ ในระหว่างวันที่
19 มิถุนายน 2560 ถึงวันที่ 13 ตุลาคม 2560
ส่งผลให้ข้าพเจ้าได้รับความรู้ และประสบการณ์
ในการทำงานที่มีค่านอกเหนือจากการศึกษาเพียง
ในตำราเรียน และมีประโยชน์สำหรับการนำมา
ประยุกต์ใช้งาน สำหรับโครงการวิชาสหกิจศึกษา
ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยดีเนื่องจากได้รับร่วมมือและ
ได้รับการสนับสนุนเป็นอย่างดีจากทางคณะอาจารย์
คณะศิลปกรรมศาสตร์ และมหาวิทยาลัยเทคโนโลยี
ราชมงคลธัญบุรี

ประวัติผู้เขียนบทความ

ชื่อ-นามสกุล : นายใจเพชร ศรีรักษา

สาขาวิชา : ออกแบบแฟชั่นและศิลปะสิ่งทอ

คณะ : ศิลปกรรมศาสตร์

มหาวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี

ที่อยู่ : 29/163 หมู่ 1 ถนนรังสิต-นครนายก ต.คลองหก

อ.คลองหลวง จ.ปทุมธานี 12120

หมายเลขโทรศัพท์ : 0902490601

E-Mail : jaipetsiri@gmail.com